

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗБІРНИК ЛДІКЗ

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ

АДМІНІСТРАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
ЗАПОВІДНИКА У М.ЛУЦЬКУ

СТАРШИЙ ЛУЦЬК



ЛУЦЬК- 2018

З М І С Т

АРХЕОЛОГІЯ

ТРОНЕВИЧ Петро МАР'ЯНА МАЛЕВСЬКА – ВИЗНАЧНИЙ ДОСЛІДНИК АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ'ЯТОК ЛУЦЬКА	5
КУЧИНКО Михайло З ІСТОРІЇ ОХОРТНИ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ	9
БАЮК Віктор АРХЕОЛОГІЧНІ РОБОТИ НА ТЕРИТОРІЇ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА М. ЛУЦЬКА 2017 РОКУ	18
БАЮК Віктор ПРОДОВЖЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ В УРОЧИЩІ «ПЕРЕПРАВА»	33
МАЗУРИК Юрій, БАЮК Віктор, ТРОНЕВИЧ Петро СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ЗЕМЛЯНИМИ РОБОТАМИ БІЛЯ МОНАСТИРЯ БРИГІТОК НА ВУЛ. КАФЕДРАЛЬНІЙ, 16 В МІСТІ ЛУЦЬКУ у 2016-2017 рр.	40
ВЕРБА Тарас УКРІПЛЕНИЙ ДВІР XVI – XVII СТОЛІТЬ У С. КРУПА	49
СТАРЕНЬКИЙ Ігор, ЛЕВІНЗОН Євгеній АРХЕОЛОГІЧНА РОЗВІДКА В БАКОТСЬКОМУ АРХЕОЛОГІЧНОМУ МІКРОРЕГІОНІ	60
МАЗУРИК Юрій, ОНИЩУК Ярослав, БАЮК Віктор ПРОДОВЖЕННЯ ПОШУКОВО-ЕКСГУМАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ТЕРИТОРІЇ КОЛИШНЬОЇ ЛУЦЬКОЇ ТЮРМИ ПО ВУЛ. КАФЕДРАЛЬНІЙ, 16 (2017 РІК).	72
ПАХОЛОК Василь СЛІДИ ЗАЛІЗОРІБНОГО ВИРОБНИЦТВА У С. ЛИПЛЯНАХ ПОБЛИЗУ ЛУЦЬКА.	95

ІСТОРІЯ

КУШПА Микола ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕДЕННЯ СОБОРНОЇ ЦЕРКВИ СВ. ІВАННА БОГОСЛОВА В ЛУЦЬКУ	101
ГУЛЬКО Геннадій СПОГАДИ ВЕНЕЦІАНСЬКОГО ПОСЛА АМБРОДЖО КОНТАРІНІ ПРО ЛУЦЬК 70-х РОКІВ XV СТОЛІТТЯ	123
ФЕДОРИШИН Микола МОНАСТІР У ЗАСЛАВІ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ТВОРЕННЯ ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЄВАНГЕЛЛЯ: ПОМИЛКА ПРО МОНАСТІР У ДВІРЦІ	133
ШАБАЛА Ярослав СТАНОВИЩЕ ВОЛИНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.	138
ФЕДОСЄЄВА Світлана ЛІТОПИСНИЙ УЗВІЗ У ВОЛОДИМИРІ-ВОЛИНСЬКОМУ	147
ШТАНЬКО Оксана “ЗАСТУПИВЬШИ ДОРОГҀ В ПОЛЮ ЗА СЕЛОМ ДОЛГОМ”: ЕПІЗОД З ІСТОРІЇ ДОМІНІКАНСЬКОГО МОНАСТИРЯ ВНЕБОВЗЯТТЯ БОГОРОДИЦІ У ЛУЦЬКУ СЕРЕДИНИ XVII СТ.	152
БАРАН Василь РЕНТНІ НАДХОДЖЕННЯ З ЗЕМ'ЯНСЬКИХ СІЛ КНЯЗЯ ЮРІЯ ЗАСЛАВСЬКОГО 1612 РОКУ: МАТЕРІАЛИ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ	159

ПАЛАМАРЧУК Ніна ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ ТА ЇХ ТЕРМІНОЛОГІЯ У ВЖИВАННІ РАНЬОМОДЕРНИМ НАСЕЛЕННЯМ ВОЛИНИ	174
АКАШ Крішан ВІД ПРИВАТНОГО МАЄТКУ ДО МАГНАТСЬКОЇ КОРОЛІВЩИНИ: КОВЕЛЬСЬКЕ СТАРОСТВО В ОСОБАХ ВОЛОДІЛЬНИКІВ У ХVІ-ХVІІІ СТ.	185
КАПУСТИНСЬКА Ірина ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ НОВОГО ЗАСЛАВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІ СТ.	195
БУНДА Юлія ЕЛЕОНОРА ОСТРОЗЬКА – ВЛАСНИЦЯ ЯЗЛОВЦЯ	204
МАРЧУК Володимир КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКІ ЗАКЛАДИ ЛУЦЬКА В 1921-1939 РР.	210
СЛЬОЗКІН Максим ПАЛАЦ КНЯЗІВ САНГУШКІВ – ЧАСТИНА ІСТОРІЇ ДРЕВНЬОГО ІЗЯСЛАВА ...	219
КЛИМЧУК Андрій НОВІ ЗНАХІДКИ У ВІДТВОРЕННІ САКРАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК ЄВРЕЙСЬКИХ КВАРТАЛІВ РІВНОГО	225
ПАСЮК Ігор ВІЙСЬКОВІ ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ У 1920 РОЦІ	231
ЛИС Сергій УРОДЖЕНЦІ ЛУЦЬКОГО ПОВІТУ, ЯКІ ЗАХИЩАЛИ УНР У БОЮ ПІД КРУТАМИ В 1918 РОЦІ	255
ПОВІДОМЛЕННЯ	
БОНДАРЕНКО Геннадій, ГУЛЬКО Геннадій, ДЕМ'ЯНЮК Олександр З'їзд МОНАРХІВ У ЛУЦЬКУ: МИСТЕЦЬКЕ ВІДОБРАЖЕННЯ	267
ДЕМ'ЯНЮК Олександр ЗАМОК ЛЮБАРТА НА ЛИСТІВКАХ ДОБИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ, ВІДДРУКОВАНИХ У ЛУЦЬКУ	278
ПЕТРОВИЧ Валентина, ПЕТРОВИЧ Ігор СТВОРЕННЯ СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ УКРАЇНИ НА ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	285
ГАНУСЕВИЧ Наталія ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ МІСТА ЗБАРАЖА	291
СИНЯК Степан ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ДОЗВІЛЛЯ У ПОЛЬСЬКИХ ПАРАМІЛІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ НА ВОЛИНІ 1921 – 1939 РР.	301
ЯЦЕЧКО-БЛАЖЕНКО Тетяна, РУДЯНИН Іван ЛУЦЬК ТА ВОЛИНСЬКЕ ПОЛІССЯ 1934 РОЦІ ЛУІЗИ АРНЕР БОЙД	309
ЗЕК Богдан ЛУЦЬКИЙ ПЕРІОД У ЖИТТІ ГОЛОВИ ПРОВОДУ ОУН ОЛЕГА ШТУЛЯ (1917–1977)	318
БЕРБЕЦЬ Ольга ЛУЦЬК В ЧАСИ ПЕРШОГО ПРЕЗИДЕНТА МІСТА	327
МАРКІВ Анастасія КОНЦЕПЦІЯ ПОБУДОВИ МУЗЕЮ ЛУЦЬКОЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ДІЄЦЕЗІЇ	350
Автори збірника	355

ВЕРБА

Тарас



УКРІПЛЕНИЙ ДВІР XVI – XVII СТОЛІТЬ У С. КРУПА

м. Луцьк

Протягом польового сезону 2017 року співробітниками відділу давньої історії Волинського краєзнавчого музею проводились археологічні розвідки в середній течії р. Стир. Метою розвідок було уточнення даних про уже відомі пам'ятки археології. У ході робіт, зокрема, було знято обміри оборонних елементів на території пам'ятки Крупа-11 «Замчище».

Пам'ятка є рештками феодального укріпленого двору кінця XVI – початку XVII століть. Такий тип археологічних пам'яток ще недостатньо вивчений в Україні. Це пов'язано насамперед з проблемою їх локалізації та виокремлення з-поміж інших пам'яток литовсько-польського часу. Більшість укріплених дворів мали дерев'яну конструкцію і не збереглися до нашого часу. Сліди їх існування можна простежити в основному у вигляді земляних оборонних елементів. На даний момент складною та не до кінця розв'язаною проблемою залишається розрізнення власне укріплених дворів і малих феодальних замків. У писемних джерелах ці два поняття не завжди відокремлені. Серед істориків та знавців з фортифікації прийнято вважати, що укріплені двори – це переважно дерев'яні будинки, оточені фортифікаційними спорудами, що могли складатися з валу, рову, частоколу з вежею та брамою. Двори могли мати на кутах дерев'яні башти, малі земляні бастеї чи бастіони [19, 12a]. Більшість з них знаходились в селах, де виконували роль житла небагатого шляхтича або слугували замською резиденцією магнатів та місцем зберігання їх майна. Важливою ознакою укріплених дворів є наявність комплексу господарських споруд. Укріплені двори траплялись і в містах, де вони існували в якості житлових будинків з додатковою оборонною функцією [15, 46]. Наведене вище визначення, дане С. Фуглевічем, підкреслює, так би мовити, «другорядну» роль укріплених дворів у порівнянні з замками. Останні ж розташовувались в більшості у містах, від-

Важливо відмітити, що окрім двору у Крупі є також фільварок, на території якого знаходилась обора, кухня, серник, гумно, городи та сад. На відміну від суто господарської забудови фільварку, опис двору добре відображає його оборонну і резиденційну роль.

В ході археологічних розвідок 2017 р. встановлено, що місцем розташування вище описаного двору найімовірніше є пам'ятка Крупа-11 «Замчище». Пам'ятка розташована у західній частині села на природному мисоподібному майданчику першої надзапвної тераси правого берега р. Стир. З північної та західної сторони майданчик має круті схили висотою до 16 м, з півдня і сходу виразних природних меж не збереглося.

Пам'ятка чітко виокремлюється на місцевості завдяки решткам оборонних споруд. Її периметр окреслений валами і природними урвищами та являє у плані неправильний п'ятикутник з різними довжинами сторін (Рис. 1). Східна, найбільш збережена сторона оборонного комплексу, складається з валу, двох виступаючих земляних платформ по його краях, в'їзного майданчику та рову (Фото 1). Оборонна лінія орієнтована по напрямку північ – південь з ухилом у 30 градусів в сторону південного-заходу. Північно-східна земляна платформа (платформа №1) в підосві у формі нечіткого видовженого п'ятикутника, що прилягає до валу південно-східною стороною. Довжина зовнішніх оборонних сторін платформи біля підосви: південної – біля 6 м, східної – понад 13 м, північної – близько 12 м, північно-західну сторону виміряти не вдалося. Висота збереженої платформи понад 2,5 м. Верхній майданчик нечіткий з опуклим рельєфом, має довжину з південного заходу на північний схід – 9 м, ширину з південного сходу на північний захід – 5 м. Верхній майданчик з'єднаний з валом переходом шириною близько 2 м.

Східний вал представляє собою лінію, загальна довжина якої сягає 74 м, збережена висота відносно внутрішнього простору складає близько 2 м, збережена зовнішня висота коливається від 2 м по периметру до 2,5 м біля в'їзду. Ширина валу біля підосви коливається від 7 м до 8,5 м, ширина на гребені близько 2 м. Приблизно посередині вал перерізаний в'їздом шириною близько 7 м і розділяє оборонну лінію на північну частину, довжиною 32 м



та південну, довжиною 35 м. Південно-східна земляна платформа (платформа №2) у подошві має форму нечіткого п'ятикутника. Висота платформи близько 3 м. Верхній майданчик має опуклий рельєф, його довжина складає 10 м з північного заходу на південний схід, ширина – 6 м з південного заходу на нівнічний схід. Довжину зовнішніх сторін платформи №2 біля подошви чітко виміряти не вдалось у зв'язку з приватною забудовою, тому подано приблизні довжини сторін: південно-західна – близько 5-6 м, південна – близько 12-13 м, східна – близько 12-14 м, північна – близько 8 м.

Безпосередньо перед валом та між платформами №1 і №2 розташований рів, перерізаний горизонтальною земляною площадкою, що переходить у в'їзний майданчик. Її ширина становить 5 м. Загальна довжина рову до 80 м, а ширина коливається від 5 м у північній частині до 8 м біля в'їзду, максимальна збережена глибина до 1,5 м.

У південній частині двору до східного валу, в місці його з'єднання з платформою №2, прилягає південний вал, утворюючи тупий кут у 120 градусів. Вал має довжину близько 50 м і висоту у східній частині близько 3 м, яка поступово спадає до 2 м у західній частині, де вал плавно зникає. За 125 м строго на захід від платформи №2 розташована південно-західна земляна платформа (платформа №3), яка значною мірою зруйнована. Частково збережена частина має нечітку овальну форму, довжиною до 10 м з південного заходу на північний схід та шириною до 8 м з південного сходу на північний захід, висоту західної сторони близько 2 м. У східній частині платформа піднімається уступом висотою до 4 м, утворюючи майданчик довжиною близько 5,5 м з південного заходу на нівнічний схід та близько 2,5 м з південного сходу на нівнічний захід. З північної сторони до платформи №3 прилягає вал, який орієнтований чітко на північ та має довжину близько 90 м. Вал розташований по краю природного майданчика, висота якого сягає 10 м. Вал частково зруйнований внаслідок земляних робіт – в центральній частині пророблено діагональний проїзд, внаслідок чого частину валу було зруйновано, а частину використано для підсипки ґрунтової дороги. Збережена висота валу – до 2 м, ширина верхнього майданчику, що має опуклий рельєф – близько 1 м.

Північно-західна частина пам'ятки піддана значній руйнації та переплануванню, однак за деякими ознаками можливо простежити певні планіграфічні особливості. В місці залому природного майданчика у східному напрямку (крайній північно-західний пункт пам'ятки) вал повертає, повторюючи природній вигин. Вал значною мірою зруйнований, біля нього розташоване діюче сміттєзвалище розмірами до 20х3 м.

Північно-західна частина валу починається від різкого залому природного майданчику і проходить прямою лінією на схід з відхиленням приблизно у 20 градусів у сторону півночі. Вал має довжину понад 120 м та закінчується з початком залому природного майданчика у південно-східному напрямку. Приблизна висота від підосви природного майданчика (заплави р. Стир) до вершини валу 16–18 м. Інші параметри виміряти не вдалось через значну задернованість ділянки.

Північно-східна сторона практично повністю зруйнована, її довжина близько 70 м. Сторона у формі дуги, увігнутої всередину простору пам'ятки. Слідів валу не виявлено, схил пагорба поруйнований. Імовірно земля з цієї частини пам'ятки використовувалась в будівельних цілях.

Внутрішній простір пам'ятки має рівнинний рельєф і на даний момент активно розорується. У північно-західній частині пам'ятки розташована водонапірна вежа. На відстані 20–25 м у південному та східному напрямку від неї читається пологий підйом, який різко обривається і переходить у горизонтальний майданчик водонапірної вежі розмірами 40х40 м. Імовірно, це рештки пагорба протяжність якого становила близько 45 м з півдня на південь та до 50 м із заходу на схід.

Під час візуальних розвідок на поверхні пам'ятки виявлено кераміку періоду литовсько-польської доби (XVI–XVII ст.) та періоду кінця XIX ст. – початку XX ст. Керамічний комплекс литовсько-польської доби представлений фрагментами вінець димленого посуду, який виконаний на швидкому гончарному крузі, має заглажену чи підлощену поверхню. Серед виявлених фрагментів варто виокремити вінце горщика, орнаментоване двома лініями зашипів, уламки вінце мисок з характерним заломом у верхній

Земляні платформи в оборонних укріпленнях Речі Посполитої, імовірно, виникли під впливом розвитку європейської фортифікації. В західноєвропейських замках та фортецях з'являються такі елементи оборонних конструкцій як бастея та бастіон. Їхня форма дозволяла вести вогонь вздовж оборонного валу (куртини), а незначна висота розташовувати артилерію не тільки на самих бастеях та бастіонах, а й на внутрішньому просторі фортеці. В Речі Посполитій паралельно з побудовою нових замків по європейському зразку продовжує існувати і місцева дерев'яно-земляна традиція фортифікації. Однак вона зазнає змін шляхом випрямлення дуги валу та виведення кутових оборонних башт все далі наперед з метою уможливлення ведення фланкуючого вогню. Це досягалось за допомогою насипання земляних платформ по кутах, які виступали перед валом по типу бастіонів. Однак ці платформи різнились від бастіонів оскільки були не самостійними оборонними елементами, а лише свого роду фундаментом для башт. Наявність башт по кутах укріплення, як пережиток попередньої епохи, можна пояснити незначним поширенням артилерії і широким вживанням металевих зброї (луки, арбалети) на теренах Речі Посполитої. Оборонні споруди такого типу зустрічаються на східних територіях Речі Посполитої у другій половині XVI – початку XVII ст. Особливо багато описів таких замків збереглося на Лівобережній Україні [15]. Одним з найближчих замків, що мають деякі схожі елементи, був Степанський. Зіставивши археологічні обміри з описами XVII століття можна отримати більш цілісну картину вигляду оборонних споруд Степанського замку. Вали замку формували у плані чотирикутник розмірами 80х61 м, по кутах якого розташовані виступаючі земляні платформи, дещо схожі до тих, що знаходяться у с. Крупа. Завдяки опису 1614 року відомо, що по кутах замку, тобто на земляних платформах, розташовувались чотири оборонних башти [3, 39].

Варто розглянути ще один можливий елемент укріплень двору в Крупі. Як зазначалось, у північно-західній частині пам'ятки, в місці розташування водонапірної вежі є залишки пагорба, центр якого повністю зруйнований. Місце пагорбу є найвищим місцем внутрішнього простору пам'ятки і знаходиться в найбільш захищеній частині двору, де висота природного майданчику сягає 16–18 м над рівнем заплави. Цілком слушним буде припустити, що



раніше тут розташовувалась садиба або як зазначено в інвентарі 1620 року «панський дім». Можливо саме навколо цього дому в пізнішому часі почалось будівництво укріплень.

Необхідно відмітити певні спостереження, які були зроблені у ході розвідок. Південний вал має незавершену форму – він тягнеться від земляної платформи №2 строго на захід на відстань біля 50 м, поступово знижуючись та звужуючись і закінчується плавним пониженням. До земляної платформи №3, з якою вал мав бути з'єднаний, не простежується жодних його ознак. Якби вал нівелювали у пізніший час, то, імовірно, це робилося б поетапно – певний його сегмент повністю зкопувався і вивозився. В даному випадку висота валу плавно знижується, що може свідчити про його незавершеність. Крім цього у південній напільній стороні не збереглось жодних слідів існування оборонного рову. Саме тому автор припускає, що земляні укріплення двору так і не були добудовані.



Фото 1. Рештки фортифікаційних споруд в с. Крупа.

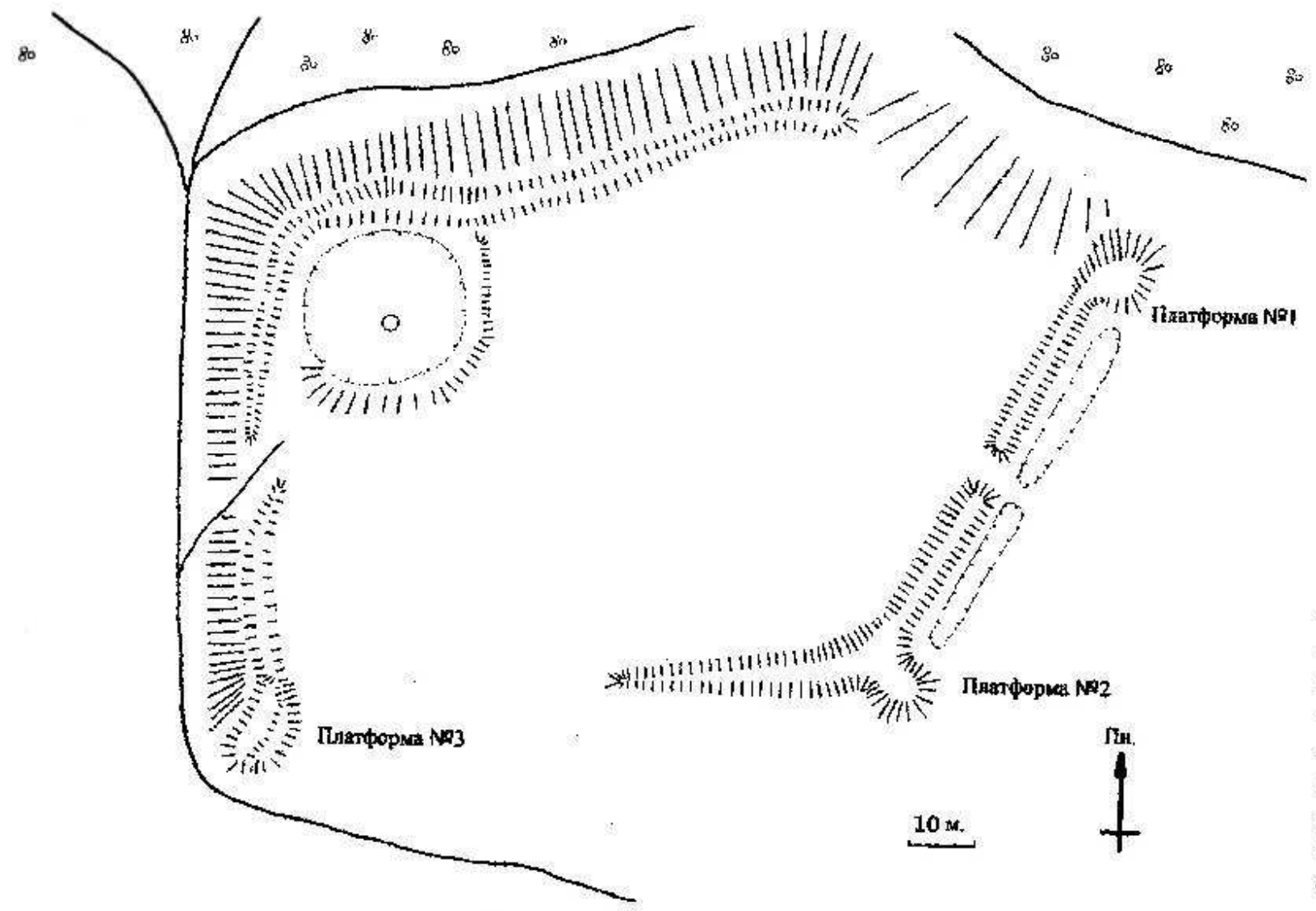


Рис. 1. План пам'ятки

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии. / В. Б. Антонович. – К.: Стародавній Світ, 2013. 138 с.
2. Архив Юго-Западной России: Часть 8. Том III. – Киев: Университетская типография, 1909. – 857 с.
3. Атаманенко В. Описи латифундій Волинського Полісся другої половини XVI – першої половини XVII ст. / В. Атаманенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – 2011. – Вип. 17. – С. 29–45.
4. Баранович О. І. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч. 1 : Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. / О. І. Баранович. – Київ, 1930. – 155 с.
5. Бондар О. М. Замки та фортеці Чернігово-Сіверщини в XV–XVIII ст.: ілюстрований довідник. / О. М. Бондар. – К.: Видавець Олег Філюк, 2015. – 178 с.
6. Ворончук І. Фортифікаційні споруди Острожчини (за інвентарем маєтків князів Острозьких 1620 року) // Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині. Збірник наукових праць. – Кременець, 2006. – С. 126-136.
7. Глушок О. В. Еволюція фортифікації на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV–XVII ст.) / Упоряд. Ю. С. Буйських. – К.: Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2009. – 124 с.
8. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI - першій половині XVII століття / А. Заяць. Інститут історичних досліджень Львівського університету ім. І. Франка. – Львів: Добра справа, 2003. – 205 с.
9. Кучинко З. М. Замки Волині XI–XVI століть / З. М. Кучинко. // Замосцько-волинські музейні зошити. – 2014. – С. 13–24.
10. Кучинко М. М. Пам'ятки археології Луцького району Волині / М. М. Кучинко, О. Є. Златогорський. – Луцьк: Волинські старожитності, 2010. – 280 с.
11. Кучинко М. М. Поселенський комплекс Луцька та його околиць XIV–XVII століть / М. М. Кучинко, О. Є. Златогорський. // Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. – Луцьк, 2010. – С. С.223–232.
12. Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Ред. В. Кравченко. – Київ, 2005. – 597 с.
13. Луцька замкова книга 1560-1561 рр. / Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – 733 с.
14. Мироненко Л. В. Керамічний посуд Батурина XVII – початку XVIII ст.: типологія та хронологія / Л. В. Мироненко // Археологія. – 2017. - № 1. – С. 58-73.
15. Осадчий Є. М. Замки та фортеці Сумщини XVII – XVIII ст.: ілюстрований довідник / Є. М. Осадчий, О. В. Коротя. – Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. – 155 с.

